Visai kitoki santykiai buvo aisčių su kitais kaimynais slavėnais, kurių dalis irgi buvo patekusi gotų germanų įtakai ir net paskiau priėmusi jų vardą. Su slavėnais aisčiai gyveno taikingai ir daugiausia varė prekybą. Iš slavėnų aisčiai pirkdavosi, ko neturėjo savam krašte: pipirus, silkes, stiklą ir t. t., mokėdami už prekes ar galvijų ir žvėrių odomis ar pinigais. Prekiauti rinkdavosi slavėnų prekybininkų įvestuose prie patogių susisiekti upių turguose. Iš tokių senobinių turgų vietų ilgainiui išaugo miestai.

Klausimai. Kaip sako J. Basanavičius — kur yra gyvenę senovėje lietuviai? Ką sako apie tatai prof. K. Būga? Kur gyveno aisčiai, atsiskyrę nuo kitų indoeuropėnų? Su kuriomis tautomis ir kur susidūrė aisčiai dar gilioj senovėj? Kaip yra indoeuropėnai ugdę bendrą ir savo tautinę priešistorinę kultūrą? Kokios kultūros buvo aisčiai aplink Kristaus gimimą? Kokiuose santykiuose gyveno aisčiai su savo kaimynais: suomiais, germanais, slavėnas?

Literatūra mokytojams ir mokiniams. A. Srba „Kas tai yra trakologija?" („Lietuvių Tauta", kn. IV. sąsiuv. I, 1926); J. Basanavičiaus „Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon" („Lietuvių Tauta", kn. III, I dal. 1921 m.) ir kitos J. Basanavičiaus monografijos, atspausdintos visose „Lietuvių Tautos" knygose; prof. K. Būgos „Pratarmė" („Kalba ir senovė") ir jo „Visų senieji lietuvių santykiai su germanais" („Kalba ir senovė"), „Upių vardų studijos ir aisčių bei slavėnų senovė", „Aistiškos kilmės Gudijos vietovardžiai". „Jotvingų žemės upių vardų galūnė „da" ir kiti jo straipsniai, atspausdinti L. Universiteto leidiny „Tauta ir žodis" kn. I.

Braižymas. Nubraižoma schema aisčių gyvenimo senovės laikais tarp savo kaimynų ir pažymima jų įvairių laikų santykiai.

Referatai. Kaip aisčiai ugdė savo kultūrą po savo atsiskyrimo nuo indoeuropėnų. — Aisčių kultūra Kristaus gimimo laikais. — Aisčių kaimynai ir santykiai su jais seniausiais laikais.

Moksliniai nagrinėjimai „trakologijos“, aisčių problemų ir įvairių jų keliamų į aikštę kitų dalykų.

Duomens. Aisčiai jau buvo pergyvenę pirmykštį ir laukinį žmonių kultūros skleidimosi laikotarpius ir pasiekę vadinamąjį priešfeodalinį kultūrinį laikotarpį, kuriuo išsiplatino gyvulininkystė ir žemės ūkis, nuo ko dar toli buvo suomiai. Aisčių priešfeodalinis kultūrinis laikotarpis buvo tąsa suomių gyvenimo laukinių žmonių buitimi. Tam laikotarpy, kuris maža kuo yra skyręsis nuo laukinių žmonių kultūros laikotarpio, dar nebuvo tvarkos ir nebuvo pasireiškę atskiri asmens, o aisčiai dar tik taupė savo kultūros brangenybes, tvarkėsi, ištobulino žemės ūkį, iš jų tarpo iškilo atskiri asmens ir prasidėjo jų valstybinis gyvenimas.

——o——

3. Aisčių tautos ir jų dabartiniam Lietuvos krašte apsigyvenimas.

Aisčiai, iš pradžių kalbėję viena kalba ir sudarę vieną tautą, paskiau pametė bendrą visų indoeuropėnų prokalbę ir, ilgą laiką gyvendami skyrium ir santykiaudami su kitomis tautomis, ugdė savo kalbą. Ilgainiui del jau žinomų kalbos darymosi dėsnių aisčių kalboje atsirado naujų tarmių, paskiau virtusių atskiromis kalbomis, kurios kaip tik ir yra kiekvienos tautos pažymiu.

Kaip ne vienu laiku įvyko aisčių kalbos suskylimas, taip ne iš karto iškilo ir visos aisčių tautos. Daug laiko reikėdavo, lig vos pastebimi iš pradžių bet kurie kalbos savitumai — šnektos — virsdavo tarmėmis, o tarmės kalbomis.

Dar V—III šimtmečiuos prieš Kristaus gimimą aisčių prokalbė yra suskilusi į dvi kalbas — vakariečių ir rytiečių, kurių kiekviena buvo suskilusios dar į kelias tarmes. Vakariečių aisčių kalbą sudarė prūsų, jotvingų tarmės ir kitos, gi rytiečių — lietuvių, latvių, žemgalių, sėlių, kuršių ir kitų. Tas kalbų suskylimas pirmiausia pasireiškė tuo, kad vakariečiuos aisčiuos senobinio dvibalsio ei ištarimas išliko sveikas: deina, deivas,

prei, gi rytiečiuos js pasikeitė į ie: diena, dievas, prie. Žinoma, ilgainiui atsirado kalbose ir kitų skirtumų, kurie vis tolino vieną tarmę nuo kitos. Tarmės, paskiau virtusios kalbomis, davė dar kelias naujas kalbas, gi pačios pasiliko jų prokalbėmis (42 pieš.).

Lietuvių latvių protėviai, iš pradžios kalbėję viena kalba ir sudarę vieną tautą, ilgainiui ėmė kalbėti dviem skirtingom tarmėm. Pradžią tam suteikė priebalsių k ir g ištarimas prieš i, i, j, e, ė ir junginių tj ir dj likimas. Latvių, tarmėje priebalsius k ir g pradėta tarti minkštai, t. y. kaip k, g, gi lie-

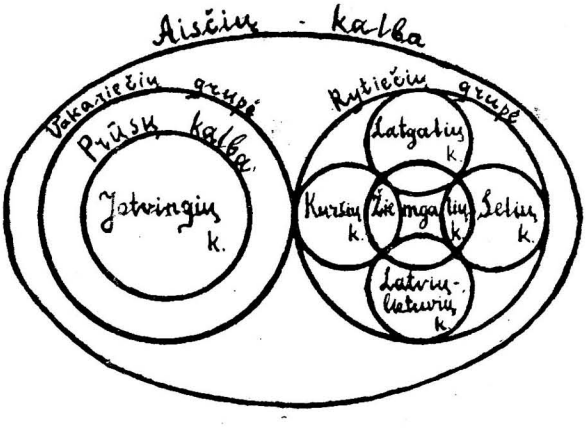

42 pieš. Aisčių kalbos suskylimas.

tuvių protėviai ir toliau nenustojo tarę keljas, kepė, gervė, gėrjo — su kietais k, g. Jei ir lietuviai drauge su latviais būtų vienu laiku pradėję tarti k, g, tai šiandieną būtų tariama nebe kelias, kepu, gérvė, geriu, bet čélias, čepu ir t. t.

Junginių tj ir dj, buvusių bendroje lietuvių latvių prokalbėje, latviai jau X šimtmetyje nebeteko ir taria užuot paimtų iš slavėnų kalbų žodžių sudja ir kutja ne suogis arba kuki, o suožis ir kuši.

Latviai visai atsiskyrė nuo bendros lietuvių latvių prokalbės ir sudarė atskirą tautą tik VI—VIII šimtmečiais.

Vėliau, X—XII šimtmečiuos, lietuvių kalba, kurioj jau ir tuomet buvo daug šnektų, suskilo į dvi tarmes: aukštaičių ir

žemaičių. Suskylimo priežastimi buvo garso d ištarimo būdas po senobinio priebalsio j. Aukštaičiai garsų junginio j a ir toliau nenustoja tarę, kaip ir senovėje, gi žemaičiai užuot j a ėmė tarti j e; paskiau atsirado ir kitų skirtumų. Šios dvi tarmės vėliau suskilo dar į daugiau šnektų, kurios ir šiandieną tebegyvuoja: pavyzdžiui, žodį r a n k a panevėžėnai ištaria r o n k a, kupiškėnai — r u n k a. Ir t. t.

Daug seniau, dar bendros aisčių prokalbės gadynėje, yra atsiradę naujų tarmių abiejose aisčių kalbų grupėse. Tos tarmės paskiau yra virtusios atskiromis kalbomis naujų tautų, kuriose, nepaisant tūlų skirtumų, yra buvę daug ir bendrumo.

Artimi latviams žemgaliai junginį d j taria taip pat, kaip ir latviai — ž (senoviškai z i), bet, kaip kuršiai ir sėliai, — užuot minkštųjų k ir g taria c ir dz: aukė — aūce, gervė — dzerve. Pažymėtina žemgalių kalbos savybė — vartojimas vietovardžiams galūnės - a v a, kilusios iš senobinės lyties u a (o a), iš kur ir yra kilę mūsų krašto upių pavadinimai — Bartava, Vardava ir t. t.

Kuršių kalba skiriasi nuo latvių kalbos priebalsio n išlikimu dvibalsiuose ir minkštųjų k ir g (kaip ir latvių kalboje) pavirtimu į c ir dz. Pavyzdžiui: g i n t a r a s latviškai — d z i t a r s, gi kuršiškai — d z i n t a r s. Kuršiai mėgdavo savo vietovardžiuose vartoti dvibalsius a n, e n, i n, u n, kurių daug yra išlikusių mūsų vietų pavadinimuose, kaip antai: Palanga, Kretinga, Ginteliškė, Salantai, Plungė, Gondinga, Ringa, Ringovėnai ir t. t., kas ir pažymi senovėje kuršių apgyventas Lietuvos krašto vietas. Kur kuršių gyventa mūsų krašte, aiškiai parodo ir tokie vardai, kaip Kuršėnai, Kuršiai, Kuršėliai.

Artimi kuršiams yra sėliai, kurie, kaip kuršiai, latviai ir žemgaliai, užuot minkštųjų k ir g, vartoja c ir dz, o iš dvibalsių su priebalse n jos neišleidžia nei iš bendrinių nei iš tikrinių vardų. Sėliai yra palikę Lietuvos krašte tokių vietų pavadinimus, kaip Čedasai, Želva, Ežerėnai — Zarasai (Ezerasai).

Yra pastebėta, kad Ventos žemupyje senovėj vienu laiku gyventa dar vienos aisčių bei baltų tautelės — ventų, arba venedų, bet apie jų kalbos savybes ir kitus kultūrinius skirtumus dar maža kas yra žinoma, nes apie ventų bei venedų tautos

gyvenimą Lietuvoje ir Latvijoje visai neseniai patirta ir dar tik pradėti jų liekanų tyrinėjimai.

Tokiu būdu, dar savo senojoj tėvynėj aisčių prokalbė suskilo į kelias naujas kalbas, iškėlusias ir naujas tautas. Gyvenusieji ilgą laiką vienoje vietoje aisčiai ir kilusios iš jų tautos yra palikusios nemaža vietovardžių su savo kalbų savybėmis.

Gyvendami šalia kitų tautų, aisčiai turėjo su jais ne tik ramių santykių, bet ir aršių kovų dėliai savo būvio. Aukštesnės kultūros tautos slėgė žemesnės kultūros tautas, išstumdavo jas iš gyvenamųjų vietų, pasinaudodavo jų žemėmis ir tuo būdu gerino savo ekonominę būklę. Dažnai tačiau toj aršioj kovoj del būvio imdavo viršų ne kultūringumas, bet skaitlingumas. Turėdami savo kaimynus šiaurėje suomių giminės tautas: lyvus, estus, įgaunius, mardvą ir kitus, gyvenančius žemoje akmens gadynės kultūroje, aisčiai ėmė jas spausti, ir jau III šimtmety kuršiai buvo įsibrovę į dabartines Panevėžio, Raseinių, Kėdainių sritis, o ventai bei venedai — dar toliau į šiaurę; paskui juos pamažu slinko giliau į šiaurę ir kitos aisčių tautos.

V šimtmety, kaip rodo kalbos paminklai, kuršiai ir sėliai jau buvo pasiekę Telšių, Šiaulių, Biržų sritis ir net Dauguvą; į rytus nuo jų, dabartinėse Panevėžio, Rokiškio, Zarasų, Utenos ir Vilkmergės apskrityse gyveno žemgaliai, o į pietus, Vilniaus ir Švenčionių apskrityse, — latgaliai. Prūsai gyveno plačiu ruožu pajūryje, nuo Vyslos žiočių ligi Nemuno, dabartinėje Prūsijoje, Suvalkų krašte ir net dešiniajam Nemuno krante — Trakų ir Alytaus apskrityse. Į pietus nuo latgalių, už Nemuno, gyveno latviai, o į rytus nuo žemgalių ir latgalių, dabartinėse Minsko, Mogilevo ir Smolensko gubernijose, gyveno lietuviai (43 pieš.).

V—VI šimtmečiuos gyvenančius pavyslyje ir ties Karpatų kalnais slavėnus pradėjo spausti gotai germanai, o slavėnai — savo kaimynus aisčius. Tas slavėnų spaudimas buvo tiek stiprus, kad jie VII šimtmety buvo jau pasiekę Merkio upės srities. Negalėdami atsispirti prieš slavėnus, taip pat norėdami pasiekti jūrą, kad pagerinus savo ekonominę būklę, aisčiai pradėjo labiau spausti suomių giminės tautas ir apsigyventi jų vietose.

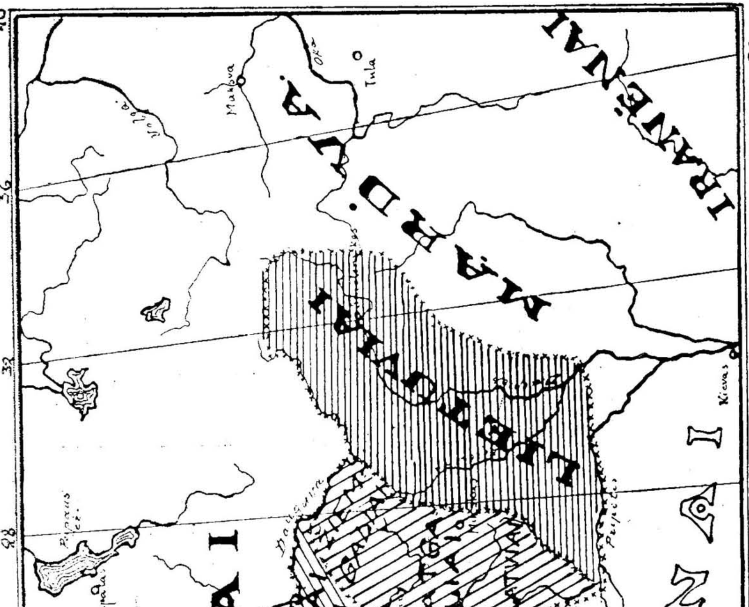
500 m po Kristaus
BALTIJA
Klaipėda
Danskas
Ringa
Kievas
Brestas
Varšuva
Vysla
Bugas
Tula
Oka
Breslavis

43 pieš.

Jau VII—VIII šimtmečiuose kuršiai pasiekė Baltijos jūrą, latviai su dalimi lietuvių persikėlė per Dauguvą, o prūsai ir jotvingai pasitraukė iš Vilniaus krašto į Suvalkų kraštą. Keitė savo gyvenamąsias vietas ir kitos aisčių tautos.

XIII šimtmečio pradžioje, kaip rodo kalbos duomens, aisčių tautos gyveno jau nebe tose vietose, kur jos yra gyvenusios V šimtmetyje. Kuršiai tuomet jau buvo užėmę ne tik visą Žemaičių kraštą, bet ir Latvijos kuršių žemę, žemgaliai gyveno nedideliam Mintaujos, Biržų, Šiaulių rajone, kairiajam Dauguvos krante, tik nedideliam plote buvo dar pasilikę sėliai, latviai gyveno plačiam ruože į žiemius nuo Dauguvos, o lietuvai jau buvo pasiekę Šiaulių, Panevėžio, Rokiškio, Kauno, Zarąsų sritis ir visą Vilniaus kraštą. Čia yra kilę ir pavadinimai: aukštaičiai ir žemaičiai. Aukštaičiais vadinosi lietuviai, gyvenę Vilniaus krašto aukštumose, o žemaičiais — gyvenę vidurinės Lietuvos lygumoje: Panevėžio, Kėdainių, Šiaulių srityse (44 pieš.).

Keitėsi tuo laiku ir aisčių tautų būklė. Vienos tautos dėl įvairių priežasčių stiprėjo, kitos silpnėjo. Silpnesnieji, patekdami stipresniųjų įtakon, asimiliuodavosi, nustodavo savo tautinių pažymių ir priimdavo iš stipresniųjų ir kalbą ir kultūrą. Tuo būdu yra išnykę žemgaliai, latgaliai, sėliai, jotvingai, kuršiai ir kitos aisčių tautos, kurių mes netgi ir tikrų vardų nežinome. Iš visų aisčių tautų garbingiausios vietos priderėjo lietuviams ir latviams, kurie, neatsižvelgiant į sunkias ir ilgametes kovas dėl savo vietos bendroj žmonijos istorijoj ir dėl savarankiškos kultūros, išėjo nugalėtojais. Šiandieną, po tiek amžių ir dar nebaigtų kovų, mes matom iš visų aisčių tautų tik lietuvius ir latvius gyvenant laisvai ir savarankiškai ir drąsiai žengiant į šviesią ateitį.

Taip per ilgą laiką aisčiai iš savo senobinės tėvynės yra persikėlę gyventi į Lietuvos kraštą, ką įrodo prof. K. Būga savo aisčių problemoje vietovardžių tyrinėjimo duomenimis. Ilgai gyvenę Smolensko, Mogilevo ir Minsko gubernijose, lietuviai buvo suteikę kiekvienai vietai vardą; tais vardais paskiau pasinaudojo apsigyvenę tose vietose ir slavėnai. Apleidę senovėje savo gyventas vietas, aisčiai, ir naujose vietose būdami, teikė kai kurioms vietoms jau pirmiau vartotus vardus. Tuo

būdu atsirado daug bendravardžių vietų Gudijoje ir Lietuvoje: pavyzdžiui: Laukesa (slavėnų ištariama Lučesa) — Sožies įtakas Mogilevo gubernijoje ir Dauguvos įtakas ties Daugpiliu;

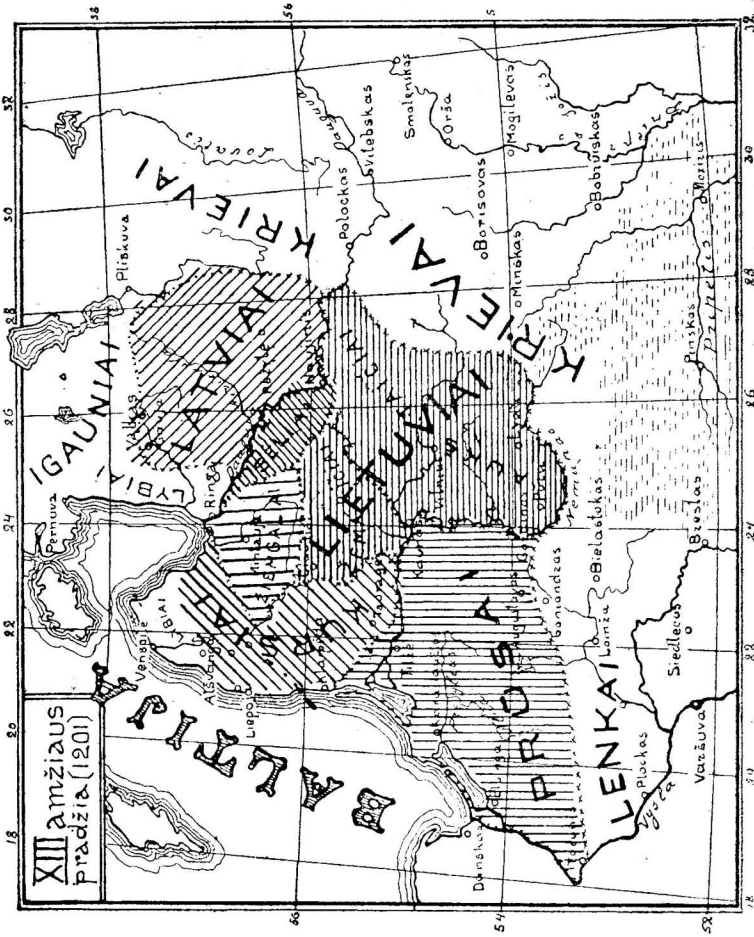

Nača — Berezinos įtakas Borisovo apskr., Minsko gubern., ir Nača — Pelasos ežero įtakas Lydos apskr. Tokių bendrų vietovardžių, liudijančių, kad senovėje lietuvių gyventa Gudų krašte, prof. K. Būga yra suradęs 121. Lygiai taip pat, tir-

damas bendrus vietovardžius įvairiuose Lietuvos ir Latvijos kraštų plotuose skirtingomis kiekvienai kalbai savybėmis, prof. K. Būga yra įrodęs, iš kur, kada ir kurios aisčių tautos čia gyventa.

Kalbos duomenis apie aisčių apsigyvenimą Lietuvos krašte patvirtina ir kitas praeities tyrimo mokslas — priešistorinė Lietuvos archeologija. Geriau pažindami įvairius mūsų archeologijos paminklus, galim pastebėti, kad ilgą laiką gyvavusi Lietuvoje akmens gadynės kultūra, priderėjusi suomių giminės tautoms, greitu laiku buvo pakeista nauja, gražia metalų kultūra. Toks greitas kultūrų pasikeitimas negalėjo įvykti kitaip, kaip apsigyvenus Lietuvos krašte naujoms tautoms — aisčiams, atsinešusiems čionai ir tą naują metalų kultūrą.

Labai seniai, ką tik persiskyrę su indoeuropėnais, aisčiai, pergyvenę bendrą, viešpatavusią vidurinėj Europoj bronzos ir geležies gadynių kultūrą, pradėjo plėsti savo tautinę kultūrą. Tirdami įvairius archeologinius paminklus, mokslininkai archeologai surado Lietuvoje iš pradžių buvus kelias „kultūrines sritis", priderėjusias atskiroms tose vietose gyvenusioms tautoms. Nors Lietuvos krašto „kultūrinės sričių" savybės mokslininkų jau gana seniai pastebėtos, bet dar abejojama, kurioms tautoms jos yra priderėjusios ir tik paskutiniais laikais, pasiremiant kalbos duomenimis, galima tikrai pasakyti, kuriai aisčių tautai pridera tos ar kitos kultūrinės srities archeologiniai paminklai.

Gyveną arčiau prie senobinių kultūros centrų ir santykiaują su kultūros atžvilgiu aukščiau esančiais germanais gotais prūsai, pirmieji iš aisčių tautų ne tik perėmė iš germanų jų kultūrą, bet jau Kristaus gimimo laikais yra turėję gerai išsiskleidusią ir savitą tautinę kultūrą. Ypatingai buvo jie išskleidę savo tautinę kultūrą III—V šimtmečiuose. Tų laikų įvairūs bronziniai daiktai, dažniausiai randami prūsų senkapiuose pagražinimai, yra geriausi liudininkai, kad prūsai tada jau buvo pasiekę aukštą kultūros laipsnį.

Prūsų kultūra išsiplatino ir tarp kitų aisčių tautų, kiekvienoje savotiškai pasikeisdama.

Tuo laiku, kuomet kitos aisčių tautos, gyvenusios dar Gudų krašte, pradėjo skleisti savo tautinę kultūrą ir santykiauti su

savo kaimynais (o tam padėdavo patogi jų gyvenamoji vieta — garsūs iš senovės prekybos keliai: Dauguva, Dniepras, Nemunas) ir laukė čia gražios ateities, — ramų aisčių tautų kultūros skleidimąsi suardė slavėnai. Slavėnų spaudžiami aisčiai buvo priversti apleisti savo gyvenamąsias vietas ir traukti į dabartinės Lietuvos ir Latvijos kraštus. Aisčiai, persikeldami į naujas gyvenimo vietas, atsinešė į čionai ir savo kultūrą ir, gyvendami ilgesnį laiką vienoje vietoje atskiromis tautomis, paliko tose vietose įvairių, tipingų kiekvienai aisčių tautai kultūros liekanų.

Vidurinės ir žiemių Lietuvos krašte labai pastebima Raginėnų[1]) VI—VIII šimtmečių kultūra. Raginėnų kultūra, pasak mokslininkų, yra kilusi iš prūsų kultūros ir ji pirmoji yra pakeitusi čia viešpatavusią ligi jos akmens gadynės kultūrą ir, kaip spėlioja archeologai ir tvirtina kalbininkas prof. K. Būga, yra priderėjusi žemgaliams, kurie, išstūmę čia gyvenusias suomių tautas, patys apsigyveno. Ši kultūra yra ypatinga savo gražiais bronziniais padargais, kurių tarpe labai tipingos tai kultūrai yra sagtys, sudarytos iš vielos pavidalo apskričių skydeliu.

Aišku, kad suomių tautos, negalėdamos pasipriešinti daug kultūringesniems žemgaliams, skubiai pasitraukdamos, apleido savo sodybas.

Kad pamatytume, koks skirtumas yra buvęs tarp gyvenusių Lietuvos krašte suomių tautų ir naujai atėjusių aisčių, pakanka palyginti rasti Moškėnų piliakalnyje (Rokiškio apskr.) kauliniai ir geležiniai padargai (26 ir 37 pieš.) su gražiais bronziniais padargais, iškastais Pakalniškiuose (45 pieš.) Panevėžio apskr.

Greta Raginėnų kultūros, į vakarus nuo jos, dabartiniam Žemaičių krašte pastebima buvus irgi naują kultūrą, ypatingai išsiskleidusią VIII—IX šimtmečiuose. Šita, vadinamoji Klaipėdos, kultūra priderėjo kuršiams ir buvo plačiai išsiskleidusi ir kuršių žemėje, Latvijoje, todel ji dar dažnai vadinama VIII—IX šimtmečių kuršių kultūra. Tipingi kuršių bei Klai-

[1]) Senkapy ties Raginėnų kaimu (Šeduvos valsč., Panevėžio apskr.) yra rasta tipingiausių šios kultūros padarų, ir todel pagal radimo vietą ir visa kultūra pavadinta „Raginėnų kultūra".

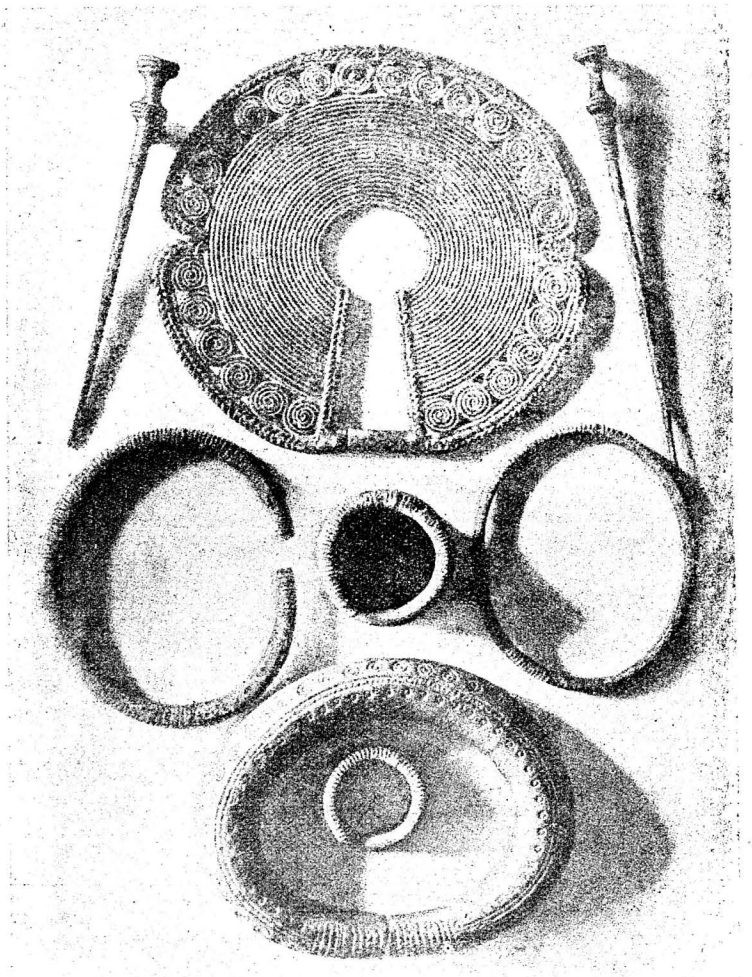

45 pieš. VI—VIII šimtm. bronziniai Raginėnų kultūros pagražinimai, iškasti Pakalniškių senkapy (Naujamiesčio valsč., Panevėžio apskr.).

pėdos kultūros padargai — didelės bronzinės sagos kryžiaus pavidalo galvele, platūs, ploni, gražiai ornamentuoti apyrankiai ir daug sidabrinių daiktų (46 pieš.).

Į pietus nuo kuršių ir raginėnų kultūros sričių (dabartinis

Vilniaus kraštas), plačiu ruožu, nuo Dauguvos ligi Nemuno, ėjo vadinamoji VIII—IX šimtm. Vilniaus pilkapių kultūra, ypatinga gražiais geležiniais padargais (47 pieš.). VIII—IX šimtmečio Vilniaus krašto pilkapių kultūra priderėjo tuo laiku toje vietoje gyvenusiems lietuviams.

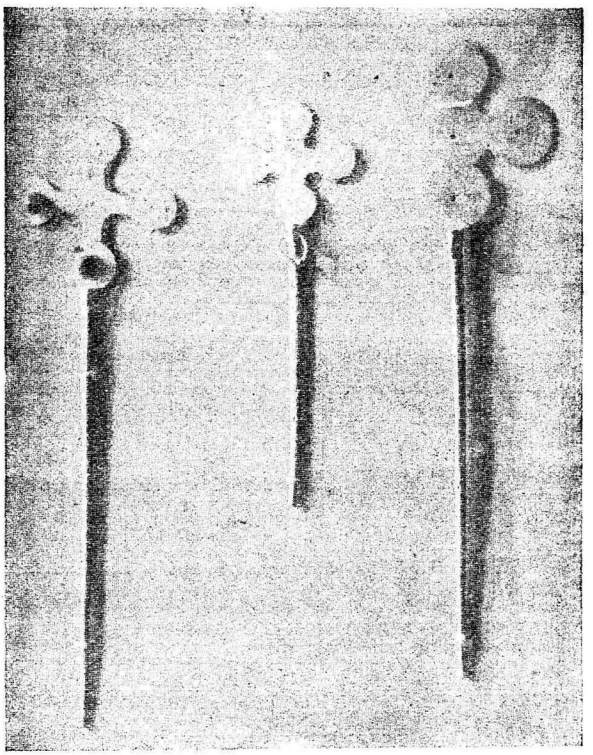

46 pieš. VIII—IX Klaipėdos kultūros bronziniai padarai, iškasti Narkiškių senkapyje (Raseinių apskr.).

Į vakarus nuo Vilniaus krašto VIII—IX šimtmečių pilkapių kultūros srities, dabartinėje Gardino gubernijoje, pastebima iš tų pat laikų savotiška jotvingų kultūra, ypatinga betvarkiai supiltais molinių puodų šukių, žemės, akmenų ir anglių pilkapiais. Jotvingų pilkapiuose nerandame jokių daiktų.

Tuo pat laiku ir kiek vėliau, IX—X šimtmečiuose, plačiai išsiskleidė Liucino[1]) kultūra, ypatinga bronzinių pagražinimų gausumu. Tipingiausi tos kultūros padarai — kelių eilių bron-

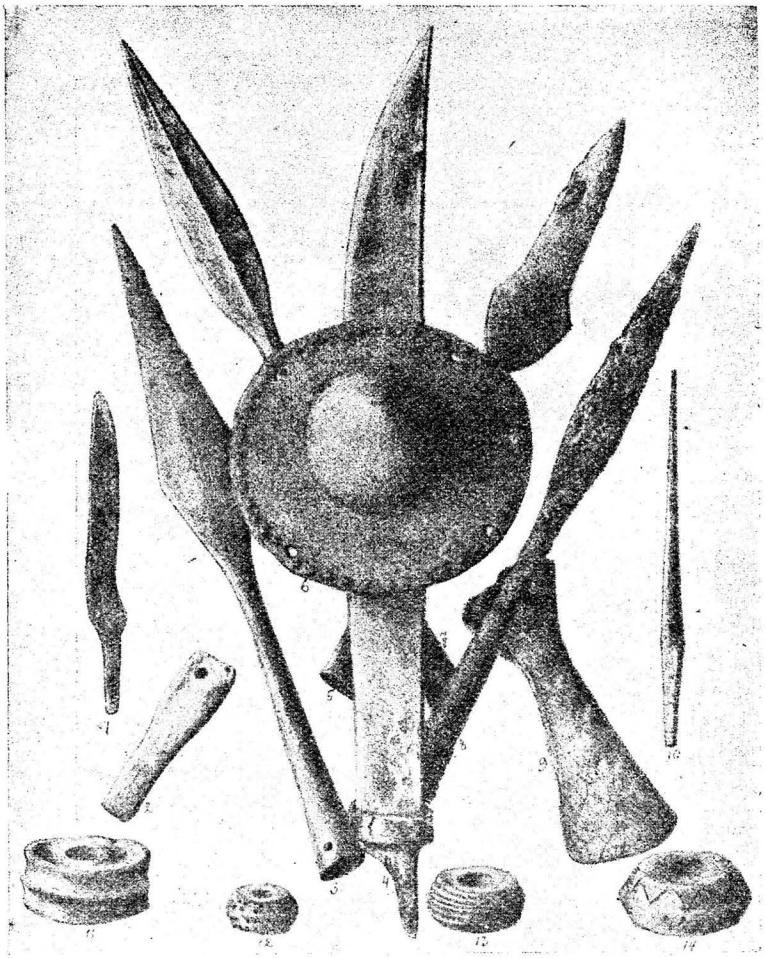

47 pieš. VIII—IX šimtm. pilkapių kultūros geležiniai padarai, iškasti ties Pamusio dvaru (Vilniaus krašte, Varėnos valsč., Alytaus apskr.).

[1]) Liucinas — latv. Ludze — Latgalijos miestas Latvijoje. Ties Liucinu yra rasta tipingiausių tos kultūros padarų.

zos grandinėlės ir didelės, masyvinės apikaklės (48 ir 49 pieš.). Liucino kultūra plačiai buvo paplitusi rytinėj daly Lietuvos.

48 pieš. X šimtm. Liucino kultūros pagražinimais pasipuošęs latvių karys.

Latgalijoj ir Lyvų žemėj. Ji priderėjo latgaliams, latviams ir sėliams.

Vėliau žemgalių, kuršių ir jotvingų kultūra Lietuvos krašte

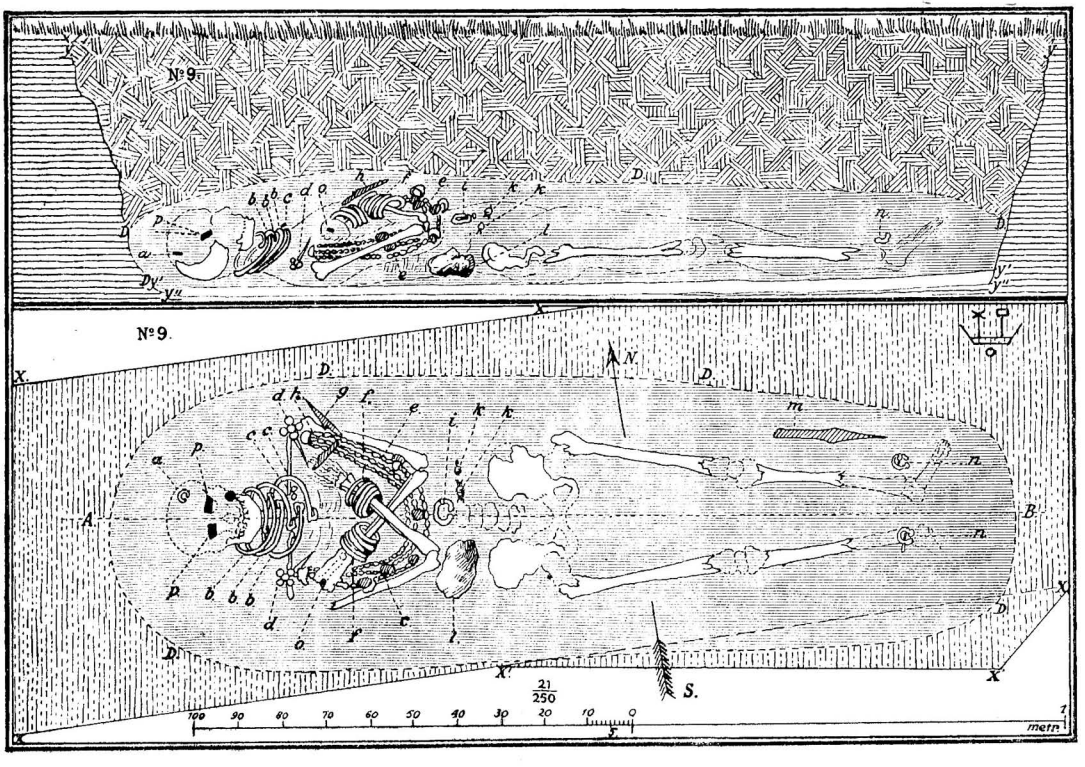

49 pieš. X—XI šimtm. Liucino kultūros Jasnogurkos senkapio kapas (Nr. 9) su pagrąžinimais (Josvainių valsč., Kėdainių apskr.).

pradėjo nykti, o jų vietoj XI šimtmety plačiai išsiskleidė pasikeitusioji VIII—IX šimtmečio Vilniaus krašto pilkapių kultūra (50 pieš.). Šita lietuvių kultūra ilgainiui dar plačiau išsiskleidė ir galutinai pakeitė visam Lietuvos plote ilgą laiką čia viešpatavusias kitas kultūras; tatai ėjo drauge su Lietuvos krašto žmonių visuomeninių ir politinių santykių skleidimusi.

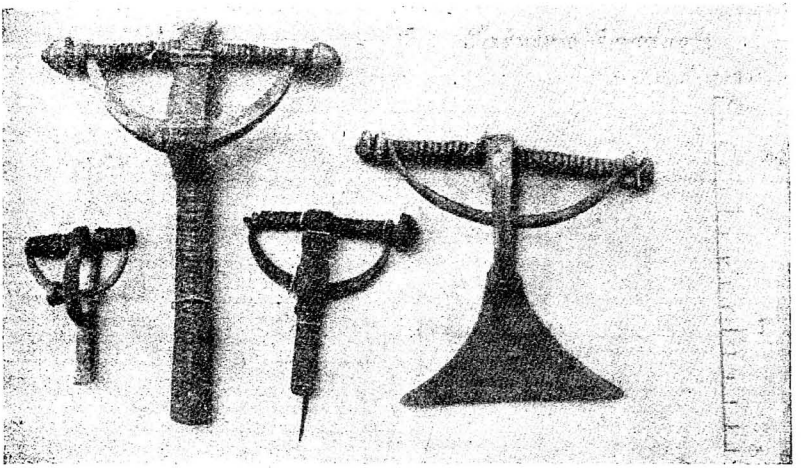

50 pieš. XI—XII šimtm. Lietuvių kultūros bronziniai pagražinimai, iškasti Pašušvyje (Krakių valsč., Kėdainių apskr.).

Kad slavėnai jau VII šimtm. buvo pasiekę Merkio upės sritį — tam yra ir archeologinių įrodymų savotiškoj, vadinamojoj XIII—XIV šimtmečių Vilniaus krašto akmeninių kapų kultūroje (51 pieš.). (Tais šimtmečiais ši kultūra ypatingai pasireiškusi.)

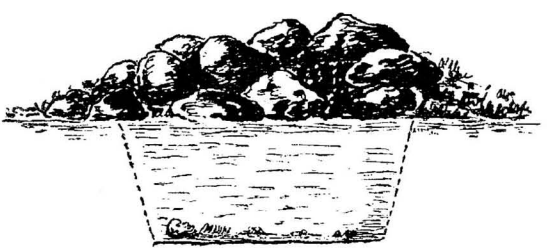

51 pieš. XIII—XIV šimtm. kultūros Vilniaus krašto akmeninis kapas.

Be abejo, įvairių aisčių bei slavėnų tautų tautinės kultūros skleidimasis yra prasidėjęs daug pirmiau negu čia esam pastebėję, bet minėtaisiais laikais toje kultūroje radosi daugiausia skirtumų. Kad parodžius, kaip sutinka archeologijos duomens su kalbos duomenimis apie tautų keitimąsi Lietuvoje, pakaks palyginti VI—X šimtm. Lietuvos archeologinės kultūros išsiskleidimo žemėlapis (52 pieš.) su žemėlapiais, parodančiais tautų keitimąsi Lietuvoje, sudarytais pagal kalbos duomenis (43 ir 44 pieš.).

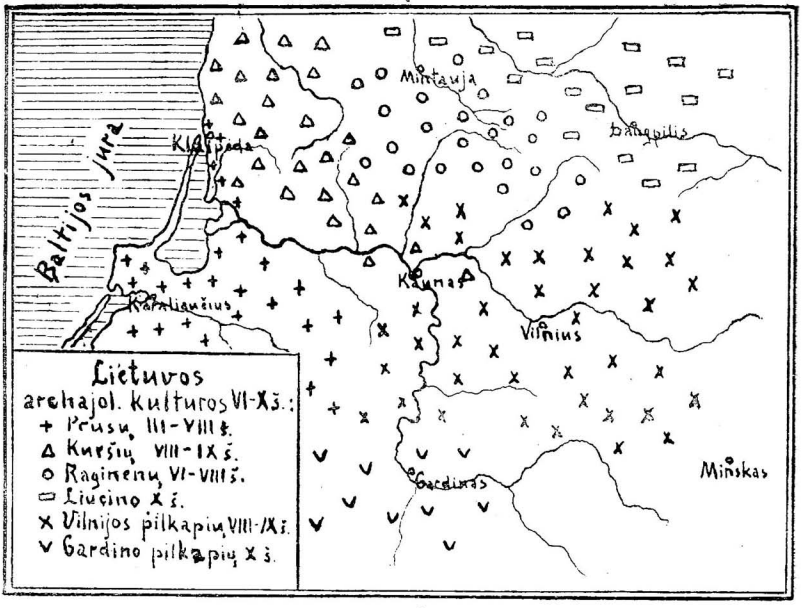

52 pieš.

Toks suskirstymas archeologinių duomenų būna daromas dažniausiai atsižvelgiant į įvairių metalinių įrankių ir pagražinimų tipingus kuriam nors laikui ir vietai skirstumus.

Žinant išorines gyvenusių Lietuvos krašte aisčių tautų kapų įrengimų žymes ir pastebėjus jų savo apylinkės senkapiuose, radus ties jomis vieną kitą metalinį daiktą ir prisiminus tai

vietai priskiriamus kalbos duomenis, visada galima pasakyti, kam pridera tie senkapiai, kuri tauta ir kada yra toj vietoj gyvenusi[1]).

VI—VIII šimtmečių Raginėnų kultūros senkapiai sudaromi apskritų ar keturkampių pilkapių (kurganų) grupių. Pilkapiai gana dideli ir turi 4—10 mtr. diametro ir 2—3 mtr. aukščio, dažniausiai prie pamato apdėti dideliais akmenimis. Vėjui nupūtus ir vandeniui nuplovus pilkapių pylimus, pasilieka vietoje tik akmenų ratai ir keturkampiai (53 ir 54 pieš.). Kur-

53 pieš. VI—VIII šimtm. Raginėnų kultūros apskritus akmenimis apdėtas pilkapis.

54 pieš. VI—VIII šimtm. Raginėnų kultūros keturkampis, apdėtas akmenimis, pilkapis Kaniūkų kaime (Aluntos valsč., Utenos apskr.).

šiai laidodavo savo mirusiuosius kastose duobėse. Kiek užbėrę laidojamąjį žemėmis, dėdavo dar eilę akmenų. Šita eilė akmenų lengva pastebėti, smeigiant į jų senkapį ietimi.

VIII—IX šimtmečių lietuvių senkapių dažniau aptinkama Vilniaus krašte; jie sudaryti iš daugelio nedidukų pilkapių. Pilkapiai dažnai apkasti aplinkui negiliais grioviais (55, 56 ir 57 pieš.).

IX—X šimtmečių Liucino senkapiuose nėra jokių ypatingų žymių. Kartais tos kultūros padarų aptinkama pilkapiuose,

[1]) Nors kasinėjant senkapius ir kitus archeologinius paminklus, galima tiksliau numanyti, kuriai tautai jie pridera, bet kasinėti archeologiniai paminklai be Valstybės Archeologinės Komisijos leidimo ir priežiūros yra draudžiama.

kartais iškastose žemėje duobėse (49 pieš.). Paviršiuje jokių jų ženklų nėra. Tų senkapių kultūra geriausiai galima pažinti iš rastų juose daiktų.

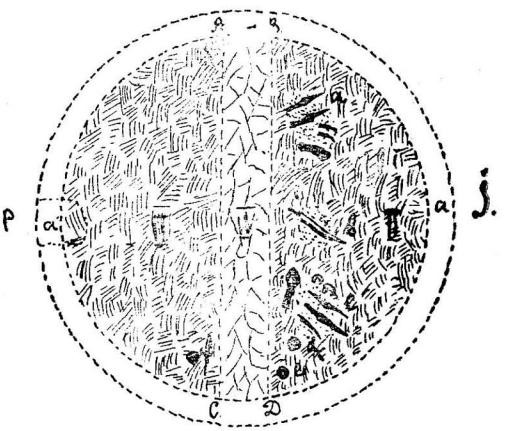

55 pieš. Planas ir skersavaizdis pilkapio Nr. 3 (Pamusio **kapinyne,** Varėnos apylinkėj).

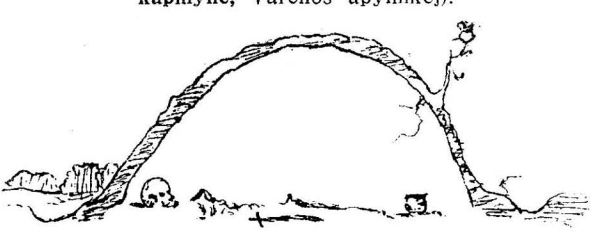

56 pieš. Pilkapis su žemės pylimu Krėvės apylinkėje, Ašmenos apskr.

Nuo aisčių apsigyvenimo Lietuvos krašte turime ir antropologinių tyrinėjimų duomenų, gautų tyrinėjant drauge su randamais senkapiuose daiktais žmonių griaučių liekanas. Antro-

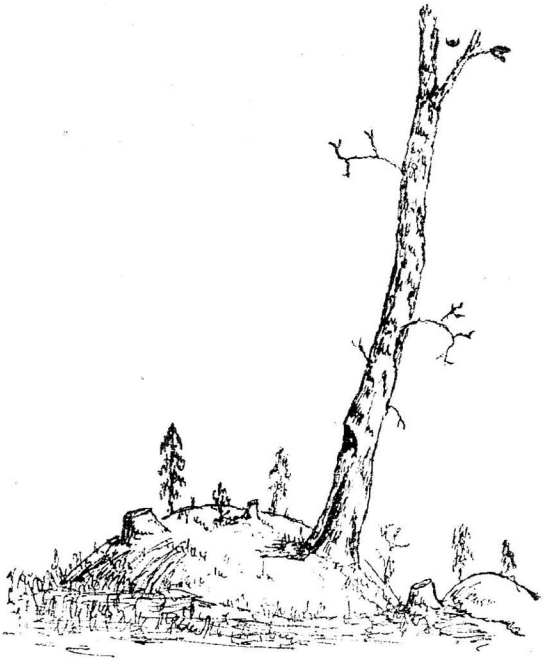

57 pieš. Guronių kapinyno pilkapis (Nr. 17).

58. pieš. Kaukolė, rasta drauge su bronziniais VI—VIII šimtm. Ragainėnų kultūros padarais (Kaniūkų kaime, Aluntos valsč., Utenos apskr.).

pologiniai kaukolių išmatavimai parodo jas esant jau vienodas su dabartinėmis Lietuvos gyventojų kaukolėmis. Sprendžiant iš jų sudarymo, reikia manyti jas priderėjus labai kultūringiems žmonėms (58 pieš.).

Toji antropologijos pastaba dar kartą mus tikina, kiek maža ji teikia duomenų, reikalingų pažinti tam ar kitam krašte tais laikais gyvenusių žmonių tautybei; nors, antra vertus, tam reikalui pakanka pažinti tik kalbotyros ir archeologijos mokslų duomens.

K l a u s i m a i. Iš kur yra atsiradusi prūsų ir lietuvių latvių prokalbė? Iš kur yra atsiradusios lietuvių latvių kalbos ir tautos? Iš kur yra atsiradusios lietuvių kalboje žemaičių ir aukštaičių tarmės? Kurių savybių buvo žemgalių, kuršių, sėlių kalbose? Kur yra gyvenę V šimtmety prūsai, kuršiai, žemgaliai, latgaliai, latviai ir lietuviai? Kada yra pasiekusios aisčių tautos Baltijos jūrą? Kur yra gyvenusios įvairios aisčių tautos XIII šimtmečio pradžioje? Kuris kitas praeities tyrimo mokslas patvirtina kalbos duomenis apie aisčių apsigyvenimą Lietuvos krašte? Kurios „kultūrinės sritys" buvo pastebimos Lietuvos krašte VI—X šimtmečiais? Kurių ypatingų žymių yra VIII—IX šimtm. Prūsų, Raginėnų, Kuršių, Vilniaus krašto pilkapių, Jotvingų, Liucino ir Lietuvių kultūrų padaruose? Kuo atskirų kultūrų senkapiai yra žymūs iš oro pusės? Kas yra žinoma apie senobinius aisčių tautos antropologijos duomenis?

L i t e r a t ū r a m o k y t o j a m s ir m o k i n i a m s. Prof. K. Būgos „Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje" (Kaunas 1924.) ir jo paties monografijos: „Lietuvos kalba bei jos artimieji giminaičiai" („Lietuvių kalbos žodynas" I ir II sąsiuviniai), „Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje" („Tauta ir Žodis" kn. II), „Zarasai ir jų įkūrėjai sėliai" („Kalba ir Senovė"); Prof. A. Spicin „Litovskija drevnosti" („Tauta ir Žodis" kn. III).

E k s k u r s i j o s. Einama į apylinkės senkapius, kur, remiantis įvairiais duomenimis, mėginama suvokti senkapio kultūrą.

Darbai. Renkama mokyklos apylinkėje kalbotyros, archeologijos ir kalbotyros medžiaga.

Braižymas. Nubraižoma VI—X šimtm. apylinkės žemėlapis, pažymint visas vietas, kurių priderėjimą prie to ar kito laikotarpio įrodytų surinkti archeologijos ir kalbotyros duomens.

Lipyba. Lipinama modeliai pavieniai esančių apylinkėj pilkapių ir jų grupių.

Referatai. Iš kur yra atsiradusi lietuvių kalba ir tauta. — Kaip ir kada yra apsigyvenę Lietuvoje aisčiai. — Kas yra gyvenęs mūsų apylinkėje senovės laikais. (Rašant referatus naudojamasi tų dalykų literatūra ir mokinių surinkta ir mokyklos muziejuje laikoma medžiaga.)

——o——

4. Senovės aisčių būdas ir jų ekonominė būklė.

Panašūs fizinių ypatybių atžvilgiu į kitus vidurinės Europos gyventojus, aisčiai, kaip jau esam kalbėję, nėra sudarę ypatingo antropologinio tipo, bet del savo tautinių bei kultūrinių skirtumų ir gyvenimo sąlygų išsidirbo savotišką charakterį. Gyvendami gana žiauraus klimato krašte, negausiomis šeimomis ir kiltimis, tarp plačių miškų ir vandenų, aisčiai išsidirbo sau stiprų, pastovų būdą. Nors daug vėliau kryžeiviai mėgdavo vadinti prūsus ir lietuvius „laukinėmis žvėrimis", bet visi aisčiai visuomet yra buvę ramūs ir aukštos doros žmonės, ir tik del žiauraus būdo kitų — ir patys, nustoję kantrybės, kartais atsimokėdavo taip pat žiaurumu. Teisingą priešą aisčiai gerbdavo, o karuose būdavo dideliai narsūs.

Mūsų tautos charakteris ypatingai pasireiškia jos dainose, kurių daugybė jau surašyta, bet dar labai daug yra jų ir nerašytų. Visose lietuvių dainose žymu tautos didelis dorovingumas ir skaistumas, kas, be abejonės, yra jai likę iš senovės laikų.

Aisčiai, dar savo senojoje tėvynėje pažinę žemdirbystę ir gyvulininkystę, ir naujoje to verslo nepametė. Iš randamų

senobinių sodybų pėdsakų, taip pat ir iš kalbos duomenų matyti, kad apsigyvenusių Lietuvoje aisčių sėta kviečiai, rugiai, miežiai, sorai. Mokėta malti grūdai ir kepti duona. Aisčiai sėdavo kanapes ir daug linų, iš kurių dirbosi sau apdarus. Laikė dideles bandas galvijų, kiaulių, arklių ir avių, iš kurių vilnų darydavosi sau viršutinius drabužius. Ypatingai mėgo ir gerbė arklius ir daug jų laikydavo dar ir vėlesniais, jau kryžeivių puolimo, laikais. Nuo anų laikų yra išlikusi ligi mūsų dienų ir žinomoji „žemaitukų" arklių veislė.

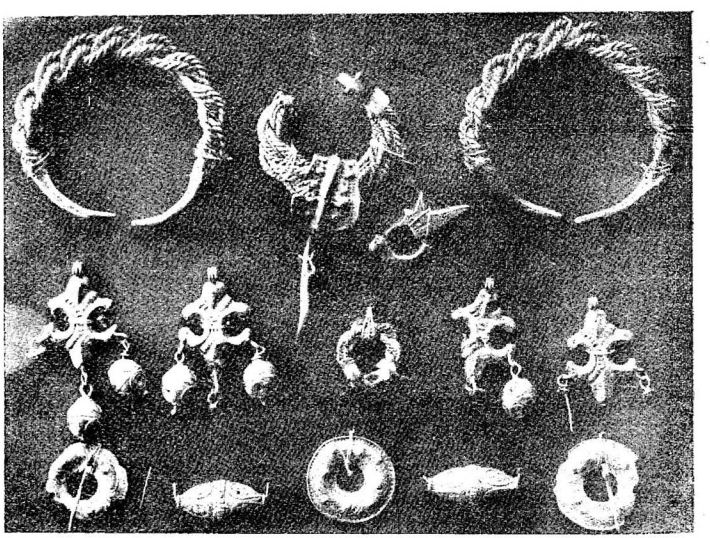

59 pieš. Sidabriniai papuošalai, iškasti Gelagalių senkapy (Balninkų valsč., Vilkmergės apskr.).

Būdami sėsliais, aisčiai statėsi namus ir kitus trobesius, o iš aisčių išmoko juos statytis ir suomiai. Kokių tų trobesių būta — sunku dabar pasakyti; gana to, kad jie tada jau nebebuvo pirmykščiai suomių gyvenamieji rūsiai ir landynės „piliakalniuose", o aukšti dideli mediniai trobesiai, dažnai net stiklo langais. Daugelis senobinių, išlikusių ligi XIX šimtmečio pradžios „dūminių" pirkių Žemaičiuose rodo, kad tai būta didelių, 20—30 mtr. ilgio ir 10—12 mtr. pločio, trobesių, kuriuose po vienu stogu, bet skyrium, gyventa ir žmonių ir

naminių gyvulių, nors jau ir senovėje būta pastatytų tvartų galvijams. Dar ir šiandieną Žemaičių krašte galime aptikti senobinius „numus", likusius, gal būt, iš labai senų laikų. Antra vertus, ir dabar statomieji mūsų žmonių trobesiai maža kuo skiriasi nuo senobinių.

Vilkėdami naminio darbo vilnoniais ir lininiais drabužiais, lauko žvėrų ir avių kailiais, aisčiai ir senovėje mėgdavo savo moteris rengti šilkais („šilko skara" dažnai minima mūsų dainose), kurių gaudavo prekybos keliu iš slavėnų bei arabų

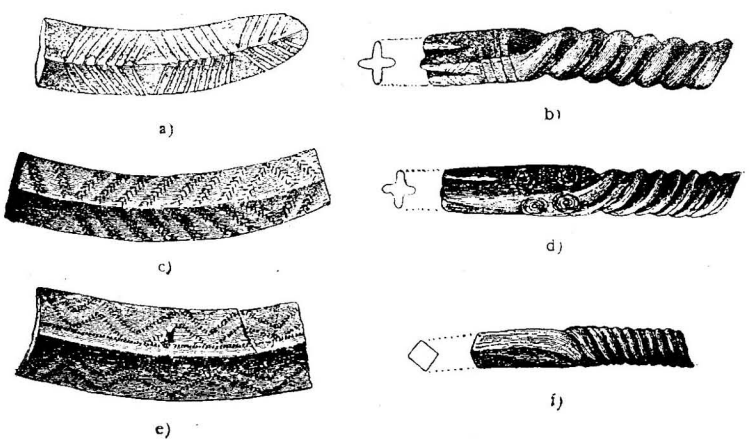

60 pieš. X šimtm. Liucino kultūros bronzinių papuošalų ornamentai.

pirklių. Labai mėgdavo ir pasipuošti. Visi aisčių senkapiai, kaip jau esam sakę, yra labai turtingi įvairiais bronziniais papuošalais: vainikais, auskarais, apikaklėmis, sagtimis, grandinėlėmis, apirankėmis, žiedais ir kitais įvairiais papuošalais. Visus tuos padarus aisčiai dirbdavo patys iš prekybos keliu gaunamos iš Skandinavijos bronzos. Puošdavosi dar ir gintaru ir įvairiais sidabriniais blizgučiais (59 pieš.).

Visuose senovės aisčių bronziniuose ir sidabriniuose papuošaluose atsispindi tautos ir laikotarpio ypatingumai; jie gražiai padaryti ir dažnai tie dalykai net labai sudėtingi (60 pieš.).

Aisčiai yra pažinę ir geležį, iš kurios dirbdavosi ginklus ir įvairius namų padargus ir įrankius. Geležies gaudavo arba prekybos keliu iš Skandinavijos arba pasigamindami patys iš-

vietinės pelkių rūdos. Vilniaus ir Suvalkų krašte yra daug vietovardžių, parodančių, kur yra tikrai gamintasi geležis, net yra likę vėlesniųjų laikų degintos rūdos liekanų ir įvairių geležinių įrankių.

Tiek įvairiuose metalų dirbiniuose, tiek kitose senovės liekanose yra likę žymių, liudijančių senovės aisčius turėjus ir didelį meno pajautimą. Kiekvienas senovės padaras jų yra papuoštas kartais labai dailiu ornamentu. Ornamentuoti buvo

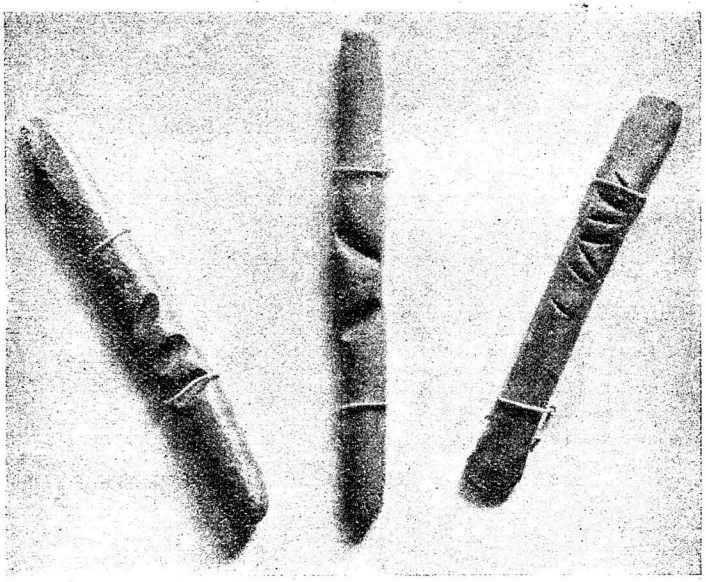

1 pieš. Senobinės sidabrinės aisčių monetos (muštiniai, ilgieji), rasti Veliuonoje.

ne tik įvairūs metaliniai papuošalai, bet ir įvairūs mediniai padargai ir trobesių dalys: durys, langai, prieangiai, net įvairūs naminiai audiniai buvo marginami įvairios spalvos kryželiais, eglaitėmis, malūnėliais ir kitais ornamentais.

Žinoma, ne visi aisčiai yra gyvenę vienodai — jau ir tais laikais būta turtingų ir neturtingų. Tat pastebi ir pirmieji mūsų istorininkai, paminėdami skirtumus tarp turtingųjų ir neturtingųjų tik tiek, kad pirmieji gėrę kumelių pieną, o ant-

rieji — midų. Šis pavyzdys rodo, kiek maža turime istorinių žinių apie savo prabočių gyvenimą.

Didindami prekybą tiek krašto viduje, tiek ir su užsieniais, aisčiai turėjo pamesti ir savo senobinį prekybos būdą — prekių mainus. Naujas prekybas būdas pareikalavo ir piniginės sistemos, ir aisčiai gavo kaltis sidabrines monetas (61 pieš.).

Yra pagrindo manyti, kad senovės aisčių turėta ir savotiškas raštas; tačiau kokio jo būta — mokslininkai ligi šiol

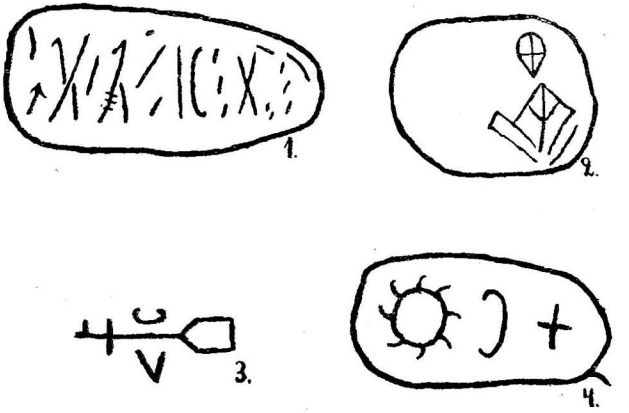

62 pieš. Išrašyti Lietuvos laukų akmens, rasti: 1) Žiogų kaime (Skiemonių valsč., Utenos apskr.); 2) Valiuniškio k. (Juodupio valsč., Rokiškio apskr.); 3) „Puntukis" (Anykščių valsč., Utenos apskr.); 4) „Valiulio" akmuo (Švobiškėlių dv. (Aluntos valsč., Utenos apskr.).

dar nėra susekę. Senobinės aisčių rašybos liekanos bus ant kai kurių akmenų iškaltos. Mūsų laikų akmenyse gana dažnai pasitaiko iškalta paveikslų įvairių dalykų, kaip antai: saulės, mėnulio, kryžiaus, pasagų ir įvairių nesuprantamų ženklų (62 pieš.).

Klausimai. Kokio būdo yra buvę senovės aisčiai? Kuo yra vertęsi aisčiai senovėje? Kokius aisčiai yra statęsi senovėje trobesius, daręsi padargus, siuvęsi drabužius? Kokio būdo yra varę jie prekybą? Ar yra turėję senovės aisčiai savo raštą?

Literatūra mokiniams. Iš P. Klimo „Lietuvių senovės bruožai" — „Būdas ir ekonomija". Be to, patartina kiek galint daugiau nagrinėti liaudies dainos — ir iš jų rinkinių ir klausant jų gyvų kaimuose.

Ekskursijos. Einama į apylinkėje esančius rašytus akmenis ir į kaimus senovės ornamentų rinkti ir trobesių planų imti.

Referatai. Senovės lietuvių būdas dainose.— Senovės lietuvių pramonė ir prekyba.

——o——

5. Aisčių visuomeninis ir politinis susitvarkymas.

Neatsižvelgiant į tūlus kalbos ir kultūros skirtumus, visos aisčių giminės tautos, apsigyvenusios Lietuvos krašte, ilgai yra gyvenusios vienodai visuomeniniu ir politiniu atžvilgiais.

Dar savo senojoje tėvynėje tebegyvendami, aisčiai ir kitos iš jų kilusios tautos, kaip jau esam kalbėję, pergyveno kelis kultūros skleidimosi laikotarpius ir buvo daug pažangesni už savo pirmtakus Lietuvoje — suomių giminės tautas.

Apsigyvenę šitam krašte, aisčiai jau buvo pažinę ir žemdirbystę ir gyvulininkystę, tad buvo pažįstami ir su aukštesniu visuomeniniu bei politiniu gyvenimu. Žemdirbių ir gyvulių augintojų šeimos vis didėjo, o, kad apsigynus nuo priešų, jungėsi į dideles gimines. Bendri savitarpio santykiai jungė gimines į tautinius vienetus kiltis, kurios, gręsiant bendram pavojui, jungdavosi į organizuotas bendruomenes — valstybes. Pavojui praėjus, valstybės vėl iširdavo, ir aisčiai vėl gyvendavo atskiromis giminėmis ir kiltimis.

Pavyzdžių aisčių tautų organizavimosi į politinius vienetus del apsigynimo nuo priešų, rodos, būta nedaug, ir tat, tur būt, del to, kad, kaip pats tolimesnis aisčių likimas yra parodęs, jie tada dar nebuvo supratę didelės valstybinės organizacijos reikšmės. Organizuotis į valstybes aisčių tuomet dar nevertė ir ekonominė būklė. Naujai apgyventas kraštas buvo platus, netruko vietos nei žemės ūkiui, nei gyvulininkystei. Žiemių

kaimynai, suomiai, būdami menkesnės kultūros, negalėjo daryti įtakos visuomeniniam aisčių gyvenime, gi tolimi „užjūrio" svečiai, normanai, kad ir lankydavo Lietuvos kraštą, irgi nei visuomeninio nei kultūrinio aisčių gyvenimo nė kiek nepakeitė. Nuo germanų gotų pavojaus aisčių tautas saugojo slavėnai ir prie germanų gyveną prūsai. Slavėnai gi patys tuomet buvo ką tik pradėję organizuotis ir kurti Naugardo, Pskovo, Smolensko, Kijevo valstybes, todel ir jie dar negalėjo daryti didesnės įtakos į aisčių visuomeninį susitvarkymą.

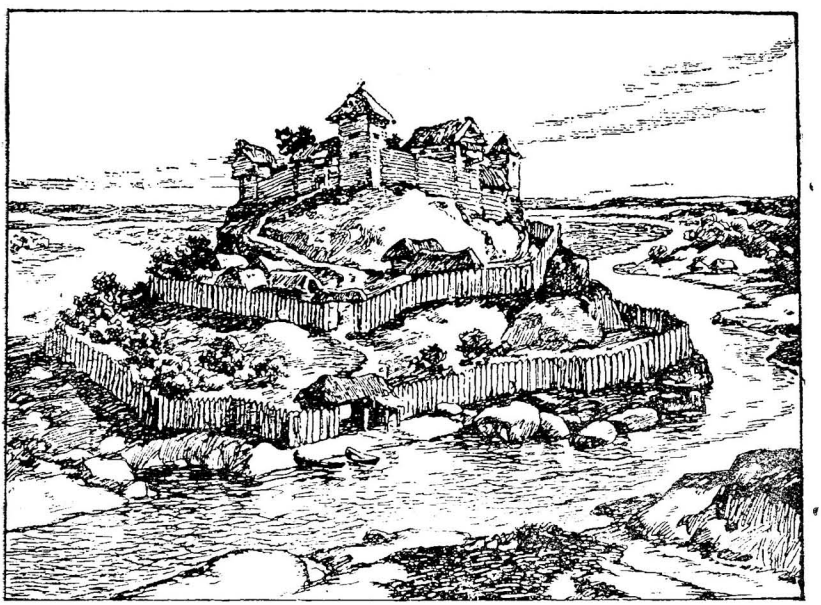

63 pieš. Senovės aisčių pilis.

Šeimyninės ir visuomeninės aisčių organizacijos įsigalėjimas ir ilgalaikis gyvenimas joje pasiliko lietuvių atmintyje ligi mūsų dienų, — šeimyninio gyvenimo įkūrimo momentas, vestuvės, švenčiamos labai iškilmingai su ypatingomis dainomis ir apeigomis dar ir dabar.

Nuo tų laikų, kuriais aisčiai yra gyvenę atskiromis giminėmis bei didelėmis šeimomis, Lietuvos krašto įvairiose vie-